

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Βασικές ιδιότητες και χαρακτηριστικά της ανθρώπινης γλώσσας

Τα παράδοξα της γλώσσας

Ένας Αρειανός προσγειώνεται στη Γη με σκοπό να συγκεντρώσει στοιχεία για τους πιο εξελιγμένους κατοίκους της, τους ανθρώπους. Προσπαθώντας να κατανοήσει τις συνήθειες και τη συμπεριφορά τους, διαπιστώνει αμέσως ότι βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα περίεργο φαινόμενο: όλες σχεδόν οι δραστηριότητες της συντριπτικής πλειονότητας των μελών του είδους *Homo sapiens*, σε όλα τα γεωγραφικά σημεία της εξάπλωσής του και σχεδόν σε όλη τη διάρκεια της ζωής κάθε μέλους, συνοδεύονται και μερικές φορές μάλιστα περιορίζονται αποκλειστικά στη συστηματική παραγωγή και πρόσληψη μιας τεράστιας ποικιλίας υλικών στοιχείων, που, αν και διαφέρουν εκπληκτικά μεταξύ τους, όλες οι κοινότητες των ανώτερων αυτών θηλαστικών τα αντιλαμβάνονται με παρόμοιο τρόπο ως «γλώσσα».

Πραγματικά, δεν υπάρχει πιο παράδοξη έκφανση της ζωής μας από τη γλώσσα, που είναι παρούσα σε όλες τις εκδηλώσεις, κοινωνικές και ατομικές, του ανθρώπου με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην μπορούμε πια να φανταστούμε το ανθρώπινο είδος χωρίς αυτή. Μια σειρά από αντιφάσεις χαρακτηρίζουν τη γλώσσα και υπογραμμίζουν την πολυπλοκότητά της.

Καταρχάς, διαθέτει *ποικίλες πραγματώσεις*, αφού χαρακτηρίζουμε ως γλώσσα τους οργανωμένους ήχους που παράγουμε

με την άρθρωση, μια συνειδητή διαδικασία που κινητοποιεί το αναπνευστικό σύστημα και τα όργανα τα οποία βρίσκονται γύρω και μέσα στη στοματική κοιλότητα, αλλά και τις παλμικές δονήσεις που, αφού παραχθούν με τη διαδικασία αυτή, φτάνουν στον ακουστικό μας πόρο και γίνονται αντικείμενα επεξεργασίας στον εγκέφαλό μας. Και όχι μόνο αυτό, αλλά χαρακτηρίζουμε γλώσσα και τα διακριτά σημάδια που είναι από πρόθεση γραμμένα ή τυπωμένα στο χαρτί, ζωγραφισμένα στο ύφασμα ή στο μέταλλο, σκαλισμένα στην πέτρα, χαραγμένα στο ξύλο, και ακόμη όσα προβάλλονται στην οθόνη του υπολογιστή, του κινητού τηλεφώνου, της τηλεόρασης ή μας περιβάλλουν πάνω στα διάφορα αντικείμενα που αποτελούν τον υλικό μας κόσμο. Σε σχέση με την ποικιλία αυτή, δύο ιδιότητες της γλώσσας έχουν ενδιαφέρον: καταρχάς, η ευκολία με την οποία οι περισσότεροι ενήλικες χρησιμοποιούν καθεμία από αυτές τις πραγματώσεις και η άνεση με την οποία περνούν από

_____ τη μία στην άλλη, κάτι που υποδεικνύει τη
μετατρεψιμότητα *μετατρεψιμότητα* του μέσου, το γεγονός δηλαδή πως ό,τι πραγματώνεται στο φωνητικό-ακουστικό κανάλι της ομιλίας μπορεί να αποδοθεί και στο οπτικό κανάλι της γραφής. Το ίδιο ισχύει και για το οπτικό κανάλι της νοηματικής γλώσσας, όπως και για το απτικό κανάλι της γραφής Μπράιγ (βλ. Κεφάλαιο 11). Όλες αυτές οι πραγματώσεις εκφράζουν με υλικό τρόπο εξίσου ικανοποιητικά τη
 _____ γλώσσα. Παρ' όλα αυτά, στη γλωσσολογία
προτεραιότητα του προφορικού λόγου κάνουμε λόγο για *προτεραιότητα του προφορικού λόγου*, αναγνωρίζοντας, σύμφωνα με τον Lyons (1992: 30-34), ότι ο προφορικός λόγος, που χρησιμοποιεί το φωνητικό-ακουστικό κανάλι, προηγείται έναντι του γραπτού, που χρησιμοποιεί το οπτικό, για μια σειρά από λόγους:

α) *Ιστορική ή φυλογενετική προτεραιότητα*: Δεν διαθέτουν όλες οι κοινωνίες στο πέρασμα των αιώνων γραπτό λόγο, ενώ όλες είχαν και έχουν προφορικό. Η γραφή δημιουργήθηκε και απέκτησε ιδιαίτερη σημασία σε συγκεκριμένους πολιτισμούς,

ενώ οι περισσότερες ανθρώπινες κοινωνίες δεν γνώριζαν την ύπαρξή της έως και πολύ πρόσφατα. Όπως χαρακτηριστικά υπολογίζει ο Ong (1982: 7), από τις δεκάδες χιλιάδες γλώσσες που έχουν μιληθεί έως σήμερα, μόνο 106 έχουν γραφτεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να έχουν γραπτή λογοτεχνική παράδοση.

β) *Βιολογική ή οντογενετική προτεραιότητα*: Ενώ ο προφορικός λόγος κατακτάται αυθόρμητα, χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια και σε μικρό σχετικά χρονικό διάστημα από τα περισσότερα παιδιά σε όλες τις γλωσσικές κοινότητες, η εκμάθηση του γραπτού λόγου ή *εγγραμματοπισμός* αποτελεί μια συνειδητή, επίμοχθη και πολύχρονη διαδικασία, που χαρακτηρίζει αποκλειστικά τις εγγράμμες κοινωνίες. Για τον λόγο αυτό, μπορούμε να κάνουμε λόγο για αγράμματους, αλλά όχι για άγλωσσους ανθρώπους.

γ) *Λειτουργική προτεραιότητα*: Από το σύνολο των λειτουργιών της γλώσσας (βλ. Κεφάλαιο 2), ο προφορικός λόγος καλύπτει τις περισσότερες, ενώ ο γραπτός λόγος περιορίζεται σε συγκεκριμένες λειτουργίες. Περνούμε συνήθως πολύ μεγαλύτερο μέρος της καθημερινής μας ζωής με το να μιλάμε παρά με το να γράφουμε και πραγματοποιούμε μεγαλύτερο μέρος όσων θέλουμε να κάνουμε προφορικά, ενώ με τα γραπτά καλύπτουμε κυρίως επίσημες ή θεσμικές ανάγκες. Είναι χαρακτηριστικό ότι η γραφή αναπτύχθηκε αρχικά για αρχειακές λειτουργίες και όχι για την επικοινωνία μεταξύ των ομιλητών μιας κοινότητας.

δ) *Δομική προτεραιότητα*: Τα περισσότερα συστήματα γραφής αντιστοιχούν ή αναπαριστούν μονάδες του προφορικού λόγου (βλ. Κεφάλαιο 10), αν και τα δύο συστήματα έχουν αναπτύξει ανεξάρτητα χαρακτηριστικά, λόγω ακριβώς των διαφορών στα κανάλια που χρησιμοποιούν, με αποτέλεσμα να μην αντικατοπτρίζουν άμεσα το ένα το άλλο. Σε κάθε περίπτωση όμως, δεν υπάρχει σύστημα γραφής που να μη στηρίζεται στον προφορικό λόγο, ενώ φυσικά δεν ισχύει το αντίστροφο.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, και όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, η γλωσσολογία ασχολείται κατεξοχήν και

κατά προτεραιότητα με τον προφορικό λόγο και μόνο δευτερευόντως με τον γραπτό.

Για να επανέλθουμε στη συζήτηση για τα παράδοξα της γλώσσας, μια δεύτερη ιδιότητα συνδέεται με τις ποικίλες πραγματώσεις της και αφορά την πολυπλοκότητα με την οποία τις συνδυάζουμε. Για παράδειγμα, παράγοντας ομιλία, δεν χρησιμοποιούμε μόνο το αναπνευστικό μας σύστημα και τα όργανα της άρθρωσης, αλλά κινητοποιούμε και τα χέρια μας σε χειρονομίες, τους μύς του προσώπου μας σε μορφασμούς και το κεφάλι μας σε νεύματα, τη στάση του σώματός μας και την απόσταση από τους άλλους ανθρώπους γύρω μας, δηλαδή όλα εκείνα τα στοιχεία που ονομάζουμε *παραγλωσσικά* και τα οποία συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία της ομιλίας. Με παρόμοιο τρόπο, όταν σερφάρουμε στο διαδίκτυο, δεν διαβάζουμε μόνο γραπτά κείμενα, αλλά βλέπουμε εικόνες ή βίντεο που συνοδεύουν τα κείμενα, ακούμε ηχητικά αρχεία, επιλέγουμε διασυνδέσεις ή στοιχεία, υποβάλλουμε δεδομένα, γράφουμε εμείς οι ίδιοι κείμενα, πολυτροπικότητα να, εκμεταλλευόμαστε με λίγα λόγια την *πολυτροπικότητα* του συγκεκριμένου μέσου.

Ένα ακόμη παράδοξο της γλώσσας συνδέεται με το γεγονός ότι δεν συνίσταται απλώς σε μια παραγωγή και πρόσληψη υλικών πραγματώσεων, αλλά, όπως υπαινιχθήκαμε πιο πάνω, αποτελεί μια συνειδητή, εμπρόθετη διαδικασία, με την οποία ενεργούμε πάνω στον κόσμο που μας περιβάλλει. Με άλλα λόγια, δεν μιλάμε «μόνο για να μιλάμε», αλλά επιδιώκουμε συγκεκριμένους στόχους, επιτελούμε θεμελιώδεις λειτουργίες, ανταποκρινόμαστε σε δεδομένες απαιτήσεις, αλλάζουμε συνεχώς τον εαυτό μας και τους άλλους μέσα από τη γλώσσα. Με τη γλώσσα μαθαίνουμε, ανταλλάσσουμε πληροφορίες, διασκεδάζουμε, προβληματιζόμαστε, συμμετέχουμε, παρακολουθούμε, δρούμε, συγκινούμαστε, ερωτευόμαστε. Η ικανότητα για *αλληλεπίδραση* μέσω της γλώσσας αποτελεί ίσως το σπουδαιότερο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης γλώσσας, που τη συνδέει και τη διαφοροποιεί από άλλα σημειωτικά συστήματα, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Με το χαρακτηριστικό αυτό σχετίζεται μια βασική παραδοχή που δεν μπορούμε να αγνοήσουμε όταν μελετούμε τη γλώσσα στις ποικίλες εκφάνσεις της: η γλώσσα είναι *κοινωνικά προσανατολισμένη*, καθώς είναι πάντοτε *εντοπισμένη* σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα χρήσης (*περικείμενα*, όπως θα τα ονομάσουμε στη συνέχεια), από τα οποία καθορίζεται και τα οποία διαμορφώνει με τη σειρά της. Το πώς μιλάμε (ή γράφουμε) και το ποια και τι είδους γλώσσα χρησιμοποιούμε (ή αντιλαμβανόμαστε) εξαρτώνται, με μοναδικό και αποφασιστικό τρόπο, από την περίπτωση στην οποία βρισκόμαστε, από τα άτομα με τα οποία αλληλεπιδρούμε, από τους σκοπούς που επιδιώκουμε, από το ποιο είμαστε εμείς οι ίδιοι. Ακόμη και σε περιπτώσεις που χρησιμοποιούμε τη γλώσσα χωρίς εμφανές κοινωνικό περιβάλλον, λ.χ. όταν μονολογούμε αλλάζοντας μια λάμπα, όταν τραγουδάμε στο μπάνιο ή όταν ονειρευόμαστε ή ακόμη και όταν απλώς σκεφτόμαστε κάτι φέρνοντας στον νου μας φράσεις και γλωσσικά αποσπάσματα, η πράξη μας αυτή συνδέεται, συνειδητά ή ασυνείδητα, με ένα πλήθος άλλων γλωσσικών συμβάντων στα οποία έχουμε συμμετάσχει ή τα οποία «μεταφέρονται» σε εμάς μέσα από τη γλώσσα με τρόπο που πολλές φορές δεν αντιλαμβανόμαστε.

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητες δύο διευκρινίσεις. Πρώτα απ' όλα, το γεγονός ότι η γλώσσα είναι θεμελιωδώς κοινωνικά προσανατολισμένη δεν σημαίνει ότι γι' αυτό τον λόγο έχει μικρότερη βιωματική αξία ή υπόσταση για τον καθένα από μας χωριστά. Αντίθετα, η γλώσσα διαπλέκεται άρρηκτα με την *ατομική* μας συνείδηση και μόνο έτσι μπορεί να λειτουργήσει ως κοινωνικό γεγονός. Για παράδειγμα, παρόλο που δεν αποτελεί κατασκευάσμα καθενός ατόμου ξεχωριστά, αλλά συλλογική δημιουργία, για να μεταφερθεί από γενιά σε γενιά, απαιτείται να πραγματοποιηθεί από το μεμονωμένο άτομο με τρόπο πρωτότυπο και εξ ολοκλήρου νέο. Με άλλα λόγια, αν και έχει διαμορφωθεί πριν από τον ομιλητή, η γλώσσα δεν αποτελεί έναν κώδικα συμπεριφοράς που έχει ρητά συμφωνηθεί από μια κοινότητα, ένα είδος κοινωνικού συμβολαίου που είναι δημόσια

διαθέσιμο, αλλά προϋποθέτει την ενεργό εμπλοκή και συμβολή του ομιλητή για να επιτευχθεί η επικοινωνία. Ενώ στον κώδικα οδικής κυκλοφορίας μια κοινή σύμβαση που μαθαίνουμε όλοι επιβάλλει να σταματάμε στο κόκκινο φανάρι, τίποτα δεν μας επιβάλλει να πούμε μια συγκεκριμένη λέξη, ούτε μας υπογορεύει πώς να την καταλάβουμε, πέρα από την προσωπική μας αντίληψη για το πώς θα πετύχουμε τον στόχο μας.

Επιπλέον, η γλώσσα, εκτός από τη *συμβολική διάσταση* που διαθέτει, την αναπαράσταση δηλαδή με αφηρημένο τρόπο πτυχών της πραγματικότητας, διαθέτει πάντοτε μια αναπόσπαστη *βιολογική διάσταση*, καθώς επηρεάζει ψυχοσωματικά τον ανθρώπινο οργανισμό. Ας σκεφτούμε τις εκπληκτικές σωματικές αλλαγές που μπορεί να επιφέρει μια γλωσσική έκφραση στο κατάλληλο περιεχόμενο: μια λέξη από το στόμα ενός αγαπημένου μας προσώπου μπορεί να μας προκαλέσει ευφορία, μια βρισιά μπορεί σε ορισμένες συνθήκες να μας εξοργίσει, να ανεβάσει τη συστολική μας πίεση, να μας προκαλέσει εφίδρωση κ.λπ. Με άλλα λόγια, η γλώσσα διαθέτει μια απτή ικανότητα να προκαλεί βιολογικές αλλαγές, παρόλο που η ίδια δεν αποτελεί αποκλειστικά βιολογικό φαινόμενο.

Επιπρόσθετα, το γεγονός πως η γλώσσα είναι πάντοτε εντοπισμένη σε ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο δεν σημαίνει ότι χρησιμοποιείται κατ' ανάγκη για να αναφερθεί μόνο στις δεδομένες συνθήκες του περιεχόμενου. Το αντίθετο μάλιστα: σε αντίθεση με τα συστήματα επικοινωνίας των ζώων, μία από τις μεταθετότητα βασικές ιδιότητες της ανθρώπινης γλώσσας, όπως θα δούμε και πιο κάτω, είναι η *μεταθετότητα*, η δυνατότητα δηλαδή να χρησιμοποιηθεί για να αναφερθεί σε καταστάσεις και γεγονότα που δεν είναι άμεσα παρόντα στο συγκεκριμένο περιεχόμενο. Για παράδειγμα, ένα είδος κερκοπίθηκου στην Κένυα χρησιμοποιεί διακριτές κραυγές για διαφορετικά είδη αρπακτικών, όπως λεοπαρδάεις, φίδια και αετούς, που συνδέονται με διαφορετικές αντιδράσεις: έτσι μια κραυγή προτρέπει τους άλλους πιθήκους να ανέβουν στα δέντρα για να ξεφύγουν από τη λεοπαρ-

δαλη, μια διαφορετική κραυγή να προσέξουν στο έδαφος γύρω τους για να αποφύγουν το φίδι και μια άλλη να κρυφτούν στους θάμνους για να σωθούν από τον αετό (Cheney και Seyfarth 1990). Το σύστημα αυτό επικοινωνίας δείχνει μια θαυμαστή προσαρμογή στο περιβάλλον, είναι όμως εξαρτημένο από τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος και δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για αναφορά σε κάτι που συνέβη στο παρελθόν ή κάτι που γίνεται εκτός του άμεσου περιβαλλόμενου. Αντίθετα, με τη γλώσσα μπορούμε να αναφερθούμε σε συμβάντα του παρελθόντος ή εικασίες του μέλλοντος, σε κοντινούς ή απομακρυσμένους τόπους, να κατασκευάσουμε φανταστικές ιστορίες για όντα που δεν υπήρξαν ποτέ, να προβάλουμε τις επιθυμίες μας σε έναν ιδανικό κόσμο, να μιλήσουμε για ό,τι είναι πιθανό, δυνατό ή εφικτό να γίνει, να διατυπώσουμε το μη πραγματικό, το ψεύτικο, το υποθετικό, το υποτιθέμενο. Απορία και θαυμασμό πρέπει να εκφράζουμε, λέει ο Steiner, «για το απλό γεγονός ότι [...] οι άνθρωποι ανέπτυξαν γραμματικούς κανόνες οι οποίοι επιτρέπουν εκφωνήματα με λογικό ειρμό για το αύριο, για το τελευταίο μεσονύκτιο της εκατονταετίας, για τη θέση και τη φωτεινότητα του αστέρα Βέγα, που απέχει μισό δισεκατομμύριο χρόνια από εδώ» (2004: 260). Στην ιδιότητα της μεταθετότητας στηρίζεται και η ικανότητα *παραπλάνησης* ή εξαπάτησης μέσω της γλώσσας, με την έννοια ότι εμπρόθετα εκφράζεται κάτι που δεν ανταποκρίνεται στην αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά θα μπορούσε να ισχύει σε μια άλλη: από πολύ μικρά τα παιδιά χρησιμοποιούν τη γλώσσα για να διατυπώσουν κάτι που δεν αληθεύει, να ξεγελάσουν τον συνομιλητή τους, να αστειευτούν κ.λπ., ενώ δεν είναι βέβαιο ότι τα ζώα μπορούν να πουν ψέματα με τις κραυγές και τους ήχους που βγάζουν.

Τέλος –κι αυτό αποτελεί μία ακόμη σημαντική διαφορά από άλλα συστήματα επικοινωνίας– μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα για να αναφερθούμε στην ίδια τη γλώσσα, να διατυπώσουμε μια *μεταγλωσσική* παρατήρηση, λ.χ. σχολιάζοντας μια έκφραση που χρησιμοποιήσαμε, διορθώνοντας τον εαυτό μας και τους άλλους, μελετώντας ή εκφράζοντας απόψεις

_____ για τη γλωσσική χρήση. Η *ανακλαστικότητα*
ανακλαστικότητα αυτή της γλώσσας είναι που επιτρέπει
 _____ τη διαμόρφωση, σύμφωνα με τον Μοσχονά (2005: 224 κ.εξ.), όχι μόνο γλωσσικών ιδεολογιών, δηλαδή συστηματικών απόψεων και πεποιθήσεων για τη γλώσσα, αλλά και γλωσσολογικών θεωριών. Αντίθετα, τόσο τα συστήματα των ζώων όσο και οι κώδικες που έχει αναπτύξει ο άνθρωπος (λ.χ. μουσική, ζωγραφική, σήματα τροχαίας) δεν μπορούν να είναι αυτοαναφορικά, αλλά εξαρτώνται από τη γλώσσα για την περιγραφή και τον σχολιασμό τους.

Κάνοντας λόγο για «γλώσσα» έως τώρα, έχουμε σιωπηρά προβεί σε μια γενίκευση, καθώς αυτό που ο καθένας μας θεωρεί γλώσσα του διαφέρει ριζικά και ουσιαστικά από αυτό που είναι η γλώσσα του άλλου. Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει
 _____ μία γλώσσα αλλά πολλές, κάτι που εκφρά-
 _____ ζεται στη βασική ιδιότητα της *ποικιλότητας*. Καταρχάς, το αφηρημένο φαινόμενο της γλώσσας εμφανίζεται πάντοτε με τη μορφή διαφόρων γλωσσών. Σύμφωνα με υπολογισμούς, σήμερα μιλιούνται περίπου 6.000-7.000 γλώσσες, που μπορούν να ταξινομηθούν σε δώδεκα περίπου βασικές *γλωσσικές οικογένειες* και αρκετές μικρότερες. Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα ακόμη θεμελιώδες παράδοξο της ανθρώπινης γλώσσας, που συνίσταται στο ότι, ενώ τα μέλη όλων των άλλων ζωικών ειδών μπορούν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους όπου και αν βρεθούν, τα μέλη του είδους *Homo sapiens* επικοινωνούν πληρέστερα με άτομα που έχουν μεγαλώσει στην ίδια *γλωσσική κοινότητα* με αυτά (Tomassello 2003: 1).

Μια σειρά από ενστάσεις μπορούν να διατυπωθούν σε αυτή τη γενική παρατήρηση. Καταρχάς, ενώ από μια ζωολογική οπτική η οργάνωση των ατόμων του ανθρώπινου είδους σε γλωσσικές κοινότητες αποτελεί μια αναμφίβολα σημαντική διαφορά από τις κοινότητες των ζώων, από γλωσσολογική σκοπιά ο ορισμός της γλωσσικής κοινότητας δεν είναι εύκολος. Μπορεί να μιλάμε για *εθνικές γλώσσες* που εξελίσσονται ιστορικά σε έναν

συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο (Χαραλαμπάκης 2001: 15), αλλά ακόμη και γλώσσες όπως η ελληνική, που συνδέονται με έναν γεωγραφικό χώρο με σχετικά συμπαγή συνέχεια, έχουν μιληθεί και μιλιούνται από κοινότητες ατόμων (λ.χ. μεταναστών ή ομογενών) που μπορεί να είναι πολύ απομακρυσμένες γεωγραφικά μεταξύ τους (Βρετανία, Γερμανία, Ρωσία, Αυστραλία κ.ά.). Σίγουρα επίσης, δεν υπάρχει απόλυτη ταύτιση μεταξύ γλώσσας και έθνους-κράτους, όπως έχουν δείξει –πολλές φορές με δραματικό τρόπο– οι ιστορικές εξελίξεις αλλά και η σύγχρονη πραγματικότητα, καθώς στα όρια ενός κράτους συνήθως μιλιούνται πολύ περισσότερες γλώσσες από μία. Επιπλέον, τι ορίζεται ως μία γλώσσα μπορεί κάθε φορά να εξαρτάται από πολιτικούς, πολιτισμικούς και άλλους παράγοντες, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση της σερβοκροατικής, που θεωρήθηκε μία γλώσσα την εποχή της ενωμένης Γιουγκοσλαβίας, ενώ σήμερα θεωρείται δύο (σερβική και κροατική), καθώς οι κοινότητες που τις μιλούν δεν θεωρούν ότι ταυτίζονται πια. Ένα εξίσου ενδιαφέρον παράδειγμα είναι αυτό της κινεζικής, που περιλαμβάνει οκτώ διαφορετικούς τύπους γλωσσών ή «διαλέκτων», με πολύ μεγάλες αποκλίσεις στην προφορά και στο λεξιλόγιο, οι οποίες όμως συνδέονται με μία κοινή γραπτή παράδοση και ταυτίζονται από τους ομιλητές τους σε μία γλώσσα (Crystal 1987: 312). Γενικά, τόσο τα όρια μεταξύ των γλωσσών όσο και οι διακρίσεις μεταξύ γλωσσών και διαλέκτων βασίζονται σε ιστορικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς κ.ά. παράγοντες, οι οποίοι καθορίζουν το κύρος και τη χρήση κάθε ποικιλίας στην εκάστοτε γλωσσική κοινότητα (βλ. Κεφάλαιο 4). Για τον λόγο αυτό, στην ιταλική γλωσσολογία γλώσσες όπως η ελληνική, η αγγλική, η σουηδική, η Χάουσα, η Γκουαρανί κ.λπ. ονομάζονται ιστορικοφυσικές γλώσσες (π.χ. De Mauro ιστορικοφυσικές γλώσσες 2002), για να τονιστεί το ότι, από τη μια πλευρά, μαθαίνονται φυσικά και αυθόρμητα ως αποτέλεσμα της γλωσσικής ικανότητας του ανθρώπου και, από την άλλη, αποτελούν προϊόν ιστορικής εξέλιξης και συνδέονται άρρηκτα με τις γλωσσικές κοινότητες στις οποίες μιλιούνται.

Ταυτόχρονα, είναι αμφισβητήσιμο κατά πόσο ένα άτομο μπορεί να επικοινωνήσει αποτελεσματικά μόνο με τα μέλη της γλωσσικής κοινότητας στην οποία έχει μεγαλώσει, καθώς το άτομο αυτό μπορεί να έχει μάθει φυσικά ή να έχει διδαχθεί τη γλώσσα μίας ή περισσότερων διαφορετικών γλωσσικών κοινοτήτων ή να ανήκει το ίδιο σε περισσότερες από μία γλωσσικές κοινότητες. Η *πολυγλωσσία* δεν αποτελεί εξαίρεση πλέον στον πλανήτη μας (και είναι αμφίβολο αν αποτελούσε ποτέ): η χρήση δύο ή περισσότερων επίσημων ή μη αναγνωρισμένων γλωσσών σε κάθε κράτος είναι αναπόφευκτη, αφού οι 7.000 γλώσσες του κόσμου μιλιούνται σε μόλις 200 περίπου κράτη. Όλο και περισσότερο *δίγλωσσα* άτομα εκφράζονται ήδη από την παιδική τους ηλικία με ευχέρεια σε παραπάνω από μία γλώσσες και ακόμη και όσοι δεν είχαν την τύχη να γεννηθούν σε δίγλωσσα περιβάλλοντα μαθαίνουν στη διάρκεια της ενήλικης ζωής τους να επικοινωνούν άνετα με τα μέλη άλλων γλωσσικών κοινοτήτων.

Η κατάσταση γίνεται ακόμη πιο πολύπλοκη αν σκεφτούμε ότι κάθε επιμέρους γλωσσική κοινότητα περιλαμβάνει ομάδες ομιλητών που διαθέτει καθεμιά τους κοινά χαρακτηριστικά ταυτότητας, όπως κοινή προέλευση, γεωγραφική εξάπλωση, ηλικία, φύλο, κοινωνική τάξη, φυσικές δεξιότητες κ.λπ. Είναι πολύ πιθανόν αυτές οι ομάδες να μην κατανοούν σε όλες τις περιστάσεις η μία την άλλη και με αυτή την έννοια να μην επικοινωνούν πλήρως, ενώ μπορεί να κατανοούν πληρέστερα μια ομάδα εκτός της στενής γλωσσικής τους κοινότητας. Από τη στιγμή που θα αρχίσουμε να αντιλαμβανόμαστε τον βαθμό και την έκταση της ποικιλίας ακόμη και σε αυτό που θεωρούμε «δική μας γλώσσα», συνειδητοποιούμε ότι η ομοιογένεια της γλωσσικής κοινότητας και της γλώσσας που μιλιέται σε αυτή αποτελεί μάλλον απόκλιση, ενώ ο κανόνας είναι η *ποικιλότητα*.

Είναι βέβαιο ότι ο φανταστικός Αρειανός θα φύγει από τον πλανήτη μας με μεγαλύτερη σύγχυση από αυτή που είχε όταν προσγειώθηκε. Οι πιο εξελιγμένοι κάτοικοι της Γης, οι άνθρωποι, χρησιμοποιούν και αναγνωρίζουν ως γλώσσα κάτι που εμ-

Πόσες γλώσσες ακριβώς μιλιούνται αυτή τη στιγμή στον πλανήτη;

Το ερώτημα αυτό δεν είναι εύκολο να απαντηθεί, γιατί ο ορισμός ενός γλωσσικού συστήματος ως γλώσσας εξαρτάται από πολιτικά, ιδεολογικά, κοινωνικο-οικονομικά και άλλα κριτήρια, έτσι ώστε να μην μπορεί να υπάρξει απόλυτη συμφωνία για το πού αρχίζει μια γλώσσα και πού τελειώνει μια άλλη. Ωστόσο, σύμφωνα με πρόχειρους υπολογισμούς, η Aitchison (στο Comrie κ.ά. 2004: 7) αναφέρει ότι σήμερα μιλιούνται έως και 6.000 γλώσσες. Η πιο εκτεταμένη έρευνα του *Ethnologue* (Gordon 2005, βλ. www.ethnologue.com) ανεβάζει τον αριθμό αυτό σε 6.912. Στην έρευνα αυτή μετρήθηκε κάθε γλώσσα που διαθέτει τουλάχιστον έναν ομιλητή για τον οποίο αποτελεί πρώτη γλώσσα, αποκλείοντας έτσι εξαφανισμένες γλώσσες και γλώσσες που χρησιμοποιούνται μόνο ως δευτερες. Στον παρακάτω πίνακα οι γλώσσες αυτές κατανέμονται στις περιοχές προέλευσής τους. Έτσι κάθε γλώσσα μετρείται μόνο μία φορά, με βάση τη χώρα απ' όπου ξεκίνησε – κάτι που εξηγεί γιατί ο αριθμός ομιλητών για τις γλώσσες της Ευρώπης είναι τόσο δυσανάλογα μεγαλύτερος από τον αριθμό των Ευρωπαίων.

Περιοχή	Ομιλούμενες γλώσσες	Αριθμός ομιλητών
Αφρική	2.092 (30,3%)	675.887.158 (11,8%)
Β. και Ν. Αμερική	1.002 (14,5%)	47.559.381 (0,8%)
Ασία	2.269 (32,8%)	3.489.897.147 (61%)
Ευρώπη	239 (3,5%)	1.504.393.183 (26,3%)
Ειρην. ωκεανός	1.310 (19%)	6.124.341 (0,1%)
Σύνολο	6.912	5.723.861.210

Αντίθετοι με την ιδέα της καταμέτρησης των γλωσσών είναι οι Makoni και Pennycook (2007: 11 κ.εξ.), που πιστεύουν ότι το εγχείρημα της απαρίθμησης απλοποιεί και διαστρεβλώνει πολύπλοκες κοινωνικές και πολιτικές καταστάσεις.

φανίζεται με πολυποίκιλες υλικές πραγματώσεις και διαθέτει μια εγγενή σχεδόν πολυτροπικότητα, κάτι που πραγματώνεται τόσο κοινωνικά όσο και ατομικά. Ενώ επηρεάζει τη συλλογική ζωή αλλά και τη βιολογική υπόσταση του είδους, δεν βρίσκεται σχεδόν ποτέ σε μία μορφή, αλλά συνίσταται σε αναρίθμητες ποικιλίες, λιγότερο ή περισσότερο διαφορετικές μεταξύ τους. Είναι μάλλον απορίας άξιο πώς αυτοί οι άνθρωποι καταφέρνουν να επικοινωνούν μεταξύ τους!

Η ποικιλότητα στη γλώσσα είχε αντιμετωπιστεί παραδοσιακά ως πρόβλημα, όπως δείχνει ο μύθος της Βαβέλ, αλλά και η επίμονη προσπάθεια να εντοπιστεί η μία και μόνη πρωταρχική ή τέλεια γλώσσα, από την οποία υποτίθεται ότι προήλθαν όλες οι άλλες (Eco 1995). Ένας άλλος εξίσου παραδοσιακός τρόπος αντιμετώπισης της ποικιλότητας είναι να επιμένουμε ότι υπάρχει μόνο μία «σωστή» ή «ορθή» ελληνική (αγγλική, σουηδική κ.λπ.), την οποία μιλούν λίγοι, ενώ όλες οι ποικιλίες αποτελούν «λανθασμένες» παραλλαγές. Συχνά μάλιστα, διαπιστώνεται η παρεξήγηση ότι η γλωσσολογία ασχολείται με αυτή τη ρύθμιση των γλωσσών, με το να υπαγορεύει στους ομιλητές της γλώσσας ποιο είναι το «σωστό» και τι είναι «λάθος», αλλά εύκολα αντιλαμβανόμαστε ότι κάτι τέτοιο αποτελεί διαστρέβλωση της πραγματικότητας: οι ομιλητές είναι αυτοί που με τη χρήση της γλώσσας υπαγορεύουν στους γλωσσολόγους τι λέγεται και τι όχι, ενώ οι τελευταίοι, ακόμη και αν ήθελαν, δεν θα μπορούσαν να επιβάλουν μια γλωσσική χρήση στο σύνολο της κοινότητας.

Η σύγχρονη γλωσσολογία θεμελιώνεται πάνω στη βασική πεποίθηση του Ελβετού γλωσσολόγου Ferdinand de Saussure ότι μπορούμε να βάλουμε τάξη στην πολυπλοκότητα και την ποικιλότητα της γλώσσας αν θεωρήσουμε ότι αποτελεί ένα σύστημα. Στο έργο του *Cours de linguistique générale* (Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας), που εκδόθηκε το 1916, μετά τον θάνατό του, από δύο φοιτητές του με βάση τις σημειώσεις τους από τις προφορικές του παραδόσεις, εισάγει τη διάκριση ανάμεσα σε γλώσσα (langage), λόγο (langue) και ομιλία (parole), για να δια-

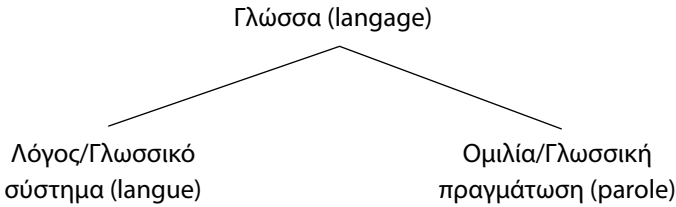
Ο **Ferdinand de Saussure** (Φερντινάν ντε Σοσίρ, 1857-1913) γεννήθηκε στη Γενεύη και σπούδασε Λατινικά, Ελληνικά και Σανσκριτικά στη Γενεύη, στη Λειψία και στο Βερολίνο. Η διδακτορική του διατριβή με τίτλο *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1879) αποτέλεσε σημαντική συμβολή στην ιστορικο-συγκριτική γλωσσολογία της εποχής, αλλά η δι-

δασκαλία του στο Παρίσι και στη Γενεύη έμελλε να ανατρέψει τις αντιλήψεις της εποχής του και να εγκαινιάσει τη σύγχρονη γλωσσολογία. Το έργο του, που εκδόθηκε μετά θάνατο, *Cours de linguistique générale*, το 1916, από τους φοιτητές του Charles Bally και Albert Sechehaye, εισήγαγε τις βασικές έννοιες της θεωρητικής γλωσσολογίας και επηρέασε το σύνολο των ανθρωπιστικών επιστημών τον 20ό αιώνα, κυρίως μέσα από το ρεύμα του δορισμού. Έως σήμερα έχουν κυκλοφορήσει, μεταξύ άλλων, η κριτική έκδοση των *Cours de linguistique générale* (Engler 1967), οι σημειώσεις άλλων μαθητών του (Komatsu 1993, 1996, 1997), χειρόγραφα του που βρέθηκαν το 1996 στον πορτοκαλεώνα της οικογενειακής οικίας (Saussure 2002, 2006), καθώς και μια αποκλίνουσα εργασία του για τους αναγραμματισμούς (Starobinski 1971).

φοροποιήσει ανάμεσα στη γενική ικανότητα του ανθρώπου για γλωσσική επικοινωνία (langage), το αφηρημένο γλωσσικό σύστημα που ενυπάρχει στη συλλογική μνήμη μιας γλωσσικής κοινότητας (langue) και τη συγκεκριμένη πραγμάτωση του συστήματος από κάθε ομιλητή σε δεδομένο τόπο και χρόνο (parole).

γλώσσα
λόγος
ομιλία

Παρά τις πολυάριθμες διαφωνίες για το τι σημαίνουν οι όροι αυτοί στη θεωρία του Saussure, αλλά και για το πώς πρέπει να μεταφραστούν στα ελληνικά, η διάκριση σε γλώσσα, λόγο και

ομιλία παραμένει χρήσιμη, γιατί επισημαίνει ακριβώς την ταυτόχρονα ενδιάθετη/βιολογική, κοινωνική και ατομική φύση της γλώσσας, αλλά και τον συστηματικό της χαρακτήρα, που μπορούμε να συναγάγουμε από τις επιμέρους ποικίλες πραγματώσεις της. Η πίστη αυτή στη συστηματικότητα της γλώσσας αποτελεί την κατευθυντήρια αρχή της γλωσσολογίας ως επιστημονικού κλάδου μελέτης του πολύπλοκου αυτού δημιουργήματος του ανθρώπου που ονομάζουμε, με διάφορους τρόπους και διάφορες έννοιες, γλώσσα.

Γλώσσα και συστήματα επικοινωνίας

Αν και δεν είναι εύκολο, όπως διαπιστώσαμε προηγουμένως, να ορίσουμε το αντικείμενο της γλωσσολογίας με τρόπο που να ανταποκρίνεται με επάρκεια στην πολυπλοκότητα και την παραδοξότητά του, μπορούμε τουλάχιστον να το οριοθετήσουμε, συγκρίνοντας την ανθρώπινη γλώσσα με συστήματα επικοινωνίας που είτε έχουν παρατηρηθεί στο ζωικό βασίλειο είτε έχουν αναπτυχθεί από τον άνθρωπο.

Όλοι μας ξέρουμε ότι κατοικίδια όπως ο σκύλος μπορούν να ανταποκριθούν σε απλά παραγγέλματα ή να «μεταδώσουν» συγκεκριμένα νοήματα, όπως ευχαρίστηση ή αποτροπή. Πολύ πιο εκτεταμένα είναι τα συστήματα επικοινωνίας άλλων ζώων, όπως τα τραγούδια του ευρωπαϊκού κοκκινόλαιμη, που μεταδίδουν μηνύματα για την ιδιοκτησία μιας συγκεκριμένης εδαφικής επικράτειας, ή ο λεγόμενος «χορός των μελισσών», μια από τις περισσότερες μελετημένες μορφές μη ανθρώπινης επι-